

عبرالعاشقین و تصحیحات آن

عاطفه ترابی (دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان)

سید مهدی نوریان (استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان)

غلامحسین شریفی ولدانی (استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان)

مقدمه

ابومحمّد، روزبهان بقلی فسایی شیرازی، عارف قرن پنجم و اوایل قرن ششم هجری است که تألیفات او متنوع و پرشمار است و موضوعات گوناگون را دربر می‌گیرد. از جمله آثار مهم اوست *عبرالعاشقین* که به لحاظ ویژگی‌های زبانی و ساختاری متمایز است. این کتاب تاکنون دو بار تصحیح و چاپ شده است. نخست به تصحیح محمّد معین و هانری گُربن به سال ۱۳۳۷؛ دیگر به کوشش جواد نوربخش به سال ۱۳۴۹. از آن پس، از کوشش برای شناسائی نسخه‌های دیگر این کتاب نشانی نیست.

در چاپ‌های موجود، خطاها و نقایصی دیده می‌شود که شایسته است با استفاده از نسخه‌های شناخته‌شده دیگر رفع گردد. از جمله نقایص این چاپ‌ها خالی بودن آنهاست از تعلیقات و فهرس لازم.

نسخه‌ها و چاپ‌های *عبرالعاشقین*

نسخه خطی متعلق به موزه قویون اغلی قونیه مورخ ۹۹۷ به کتابت حاجی ابن محمّد ابن

زین‌الدین محمد الخراسانی حاوی یکصد و نه برگ، هر صفحه پانزده سطر، شماره‌گذاری و عنوان فصل‌ها رنگی به شنگرف است و یادداشت‌هایی در حواشی دارد. این نسخه در تصحیح مجددی که از عُبه‌العاشقین پدید آورده‌ایم اساس اختیار شده است. مقدمه آن با عبارت «و به نستین و علیه نتوکل ربّ تمم» آغاز شده است که در هیچ‌یک از نسخ و چاپ‌های قبلی وجود ندارد. در ترقیمه آمده است: «کتبه العبد الفقیر حاجی ابن محمد ابن زین‌الدین محمد الخراسانی فی التاریخ شهر رمضان المبارک سنه سبع و تسعین و تسعمائه».

در پایان، کاتب اشاره می‌کند که نسخه از روی دو نسخه سقیم، به قدر طاقت کتابت شده است اما مشخصات آن دو نسخه را به دست نمی‌دهد. نسخه کامل و خواناست و کاتب متن را عموماً درست خوانده و هر جا که لازم دیده از نشانه توقف یا درنگ کوتاه استفاده کرده است. نسخه قونیه قدیم‌ترین بعد از نسخه کتابخانه نعمت‌اللّهی است و با نسخه‌های دیگر بسیار تفاوت دارد. این نسخه، با توجه به ناقص بودن نسخه مجلس و افتادگی‌های متعدد که در نسخه ایاصوفیه و گاه در نسخه کتابخانه ملک وجود دارد، کامل‌ترین نسخه شناخته شده است.

چند نسخه دیگر از عُبه‌العاشقین

چهار نسخه خطی دیگر - نسخه متعلق به کتابخانه ایاصوفیه و نسخه‌های محفوظ در کتابخانه ملک و کتابخانه مجلس و کتابخانه مرکزی دانشگاه - در تصحیح ما با نسخه اساس مقابله و تفاوت‌های متعدد میان آنها مشاهده شده است. این نسخه‌ها ذیلاً معرفی می‌شوند.

۱. نسخه خطی بدون تاریخ، محفوظ در کتابخانه ایاصوفیه به شماره ۱۹۵۹ که فیلم آن، به همت زنده‌یاد مجتبی مینوی، تهیه شده و به شماره ۳۷۴-ف در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران محفوظ است. نسخه در یکصد و هشت برگ، هر صفحه پانزده سطر و پاره‌هایی از فصول آخر آن مغشوش است. چند صفحه پایانی را ندارد. در انجامه آمده است: «والله یقول الحق و هو یربّی السبیل الاحقّ تمت الرساله».

چاپ معین، تا اواسط فصل پنجم، با این نسخه مطابقت دارد. بیشتر نقایص و ابهامات این چاپ با این نسخه مشترک است.

۲. نسخه مورخ ۱۲۸۶ محفوظ در کتابخانه ملی ملک، به شماره ۳۹۷۱/۴؛ به خط نسخ در پنجاه و نه برگ، هر صفحه شانزده سطر؛ نام کاتب ندارد. در انجامه آن آمده است:

ثم بدا فی خلقه ظاهراً فی صورة الاکل و الشارب

ترقیمه این نسخه با این عبارت پایان یافته است: «قد فرغت من تسوید هذه النسخة الشریفه الحاوی اسرار اللطیفه فی ۱۳ شهر شعبان المعظم سنة ۱۲۸۶».

۳. نسخه خطی بدون تاریخ محفوظ در کتابخانه مجلس به شماره ۱۴۵۷؛ در هفتاد برگ، هر صفحه چهارده سطر، شماره گذاری و عنوان فصل ها رنگی به شنگرف. یادداشت هایی در شرح و تأویل پاره هایی از متن در حواشی وجود دارد. نسخه در وسط برگ آخر به دو مهر از مالکان مهمور است که تاریخ یکی از آنها ربیع الأول ۱۱۴۴ است. از برگ هفتاد تا هفتاد و هفت به خط شکسته کتابت شده و مورخ آخر شوال سنه ۱۱۶۵ است.

از ابتدا تا نیمه فصل پنجم افتاده است و آغاز نسخه مجلس چنین است: «صدمات آن نظام معرفت و قوام محبت شکند، از آن خلیل، بعد از رؤیت ملکوت از سیارگان سماوات بری گشت زیرا که در آن اثر جمال نبود...». این نسخه متعلق به کتابخانه دکتر قاسم غنی بوده و چاپ معین از نیمه فصل پنجم با آن مطابقت دارد.

۴. نسخه مورخ ۱۳۴۳ محفوظ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران به شماره ۴۰۹۷؛ به کتابت عبدالله بن حسن تفرشی، به خط شکسته نستعلیق؛ در هفتاد و چهار برگ، هر صفحه سیزده سطر. در همه برگ ها، آثار فرسودگی و آسیب دیدگی وجود دارد و برخی از یادداشت ها در حواشی آن محو شده است.

چاپ های عبدالعاشقین

عبدالعاشقین نخستین بار در ایران، در سال ۱۳۳۷، به همت محمد معین و هانری گربن از روی دو نسخه خطی محفوظ در کتابخانه ایاصوفیه ترکیه و کتابخانه قاسم غنی تصحیح و چاپ شد. این چاپ تا به امروز مرجع همه محققان و پژوهشگران بوده است.

تصحیح دیگر عُهر العاشقین، به همت جواد نوربخش، در سال ۱۳۴۹ چاپ و در سال ۱۳۸۰، تجدید چاپ شد. در آن، از دو نسخه استفاده شده که یکی از آنها کهن‌ترین نسخه تاریخ‌دار شناخته شده عُهر العاشقین در مجموعه‌ای است شامل صد و هجده صفحه و حاوی چندین رساله محفوظ در کتابخانه نعمت‌اللّهی. این مجموعه، که با رساله «عروس ذکر» آغاز می‌شود، در فاصله سال‌های ۸۱۷ تا ۸۲۲ هجری به دست اسعد بن احمد بن محمد الکاتب نوشته شده و عُهر العاشقین در حاشیه صفحات آن آمده است. نسخه دیگری که در این چاپ از آن استفاده شده از محتویات مجموعه‌ای است محفوظ در کتابخانه خاوری شیراز به شماره ۱۲/۲. این مجموعه، علاوه بر عُهر العاشقین حاوی «غایت الامکان» محمود اشنوی است.

اختلافات و خطاها در تعلیقات

□ در اعلام

فمن جوز ذلك عبدالله بن زید و اهل دمشق. (بقلی شیرازی، ص ۱۰)

از احوال عبدالواحد بن زید بصری، عارف و واعظ قرن دوم، اطلاع چندانی در دست نیست. از عارفی به نام عبدالله بن زید، صرف نظر از ضبط این نام در نسخه‌ها، در هیچ‌یک از منابع معتبر ذکری نیست و احتمالاً مراد باید عبدالواحد بن زید باشد. شرح حال او در منابع معتبر آمده است که نمونه‌هایی از آن ذیلاً نقل می‌شود.

عبد الواحد بن زید: امام است از ائمه شرع، به بصره بوده، از شاگردان حسن بصری است. استاد بوالحسن زرین هریوه بود، وی را در حکمت و در معامله سخنان است، نیکو و بسیار. (انصاری، ص ۲۲۲)

عبدالله بن عبد الواحد بن محمد بن زید الشیرازی الأصل، البصری، الشافعی (جمال‌الدین) فاضل، ولد بالبصرة و نشأ بها و توفی بمكة. من آثاره فتح الرحمن فی مسئله دور الضمان. (کحاله، ص ۶)

أما عبد الواحد بن زید فبینه و بین مالک بن دینار مشابه عدّة، و مکاتهما فی تطویر التصوف أو الزهد إلى تصوف متقاربة. ثم أنه أوفی علی مالک فی جانب المواجید و فی کثرة السیاحة. فنحن نعلم من مصادرنا أنه کان فی الشام و ذهب إلى بیت المقدس و أنه کان یتردد علی عبادان.

و كان يصحبه في هذه السياحات بعض كبار الزهاد؛ فقد كان في رحلته في سوريا و فلسطين بصحبة محمد بن واسع و مالك بن دينار. و في إحدى رحلاته إلى عبادان كان بصحبة صالح المرزى و عتبة الغلام و سلمة الأسواری. و قد توفي في سنة ۱۷۷ هـ. (بدوی، ص ۲۰۸)

□ اختلاف در احادیث

الَّذِينَ إِذَا أُرِدْتُ أَنْ أُهْلِكَ أَهْلَ الْأَرْضِ عُقُوبَةً، رَوَيْتُهَا عَنْهُمْ مِنْ أَجْلِ أَوْلِيكَ الْأَبْطَالِ. (بقلی شیرازی، ص ۱۰)

در همه نسخه‌ها ضبط صحیح «زویتها» است. در نسخه‌های خطی و هم در تعلیقات چاپ‌ها، به جای آن «رویتها» و «دریتها» آمده است.

در منابع معتبر، این حدیث قدسی به صورت زیر نقل شده است:

إِذَا عَلِمْتُ أَنَّ الْعَالِبَ عَلَى عَبْدِي الْإِسْتِغَالَ بِي تَقَلْتُ شَهْوَتَهُ فِي مَسْأَلَتِي وَ مُنَاجَاتِي. فَإِذَا كَانَ عَبْدِي كَذَلِكَ، فَأَرَادَ أَنْ يَسْهُو، حُلْتُ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ أَنْ يَسْهُو، أَوْلِيكَ أَوْلِيَانِي حَقًّا، أَوْلِيكَ الْإِبْطَالُ حَقًّا، أَوْلِيكَ الَّذِينَ إِذَا أُرِدْتُ أَنْ أُهْلِكَ أَهْلَ الْأَرْضِ عُقُوبَةً، رَوَيْتُهَا عَنْهُمْ مِنْ أَجْلِ أَوْلِيكَ الْأَبْطَالِ. (مجلسی، ج ۹۰/ص ۱۶۲)

أَوْلِيَانِي تَحْتَ قِيَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ سِوَانِي. (بقلی شیرازی، ص ۵۹)

حدیث در متون صوفیه مکرر به صورت اَوْلِيَانِي تَحْتَ قِيَابِي لَا يَعْرِفُهُمْ غَيْرِي نقل شده است. (← کشف الحقایق، ص ۱۷۵؛ تمهیدات، ص ۴۲؛ مرصاد العباد، ص ۲۲۶، ۲۴۲، ۳۷۹، ۵۴۳؛ چهل مجلس، ص ۲۵۷؛ العروة، ص ۳۶۲)

□ در ثبت ابیات

اشکالات فراوان در ابیات عبهرالعاشقین از حیث وزن و گاه معنی دیده می‌شود که، در این مقاله، مجال بازنمایی همه آنها نیست. نمونه‌ای از آنهاست:

عاشقان سوی حضرتش سرمست   عقل در آستین و جان در دست
تا چو شوقِ براقِ دل رانند   در رکابش همه برافشانند

(بقلی شیرازی، ص ۲۲)

این ابیات در حدیقة الحقیقة سنائی (باب اول، ص ۱۰۹)، با اندکی تفاوت، چنین آمده است:

عاشقان سوی حضرتش سرمست   عقل در آستین و جان در دست
تا چو سویسِ براقِ دل رانند   در رکابش همه برافشانند

نقایص تعلیقات

□ در اصطلاحات

در تعلیقات، به شرح اصطلاحاتی که ابهام متن را برطرف می‌کند، اشاره نشده است. فی‌المثل، روزبهاں لفظ التباس را بارها در عبرالعاشقین به صور گوناگون به کار برده به وجهی که می‌توان آن را از اصطلاحات و مفاهیم مختص متن عرفانی شمرد. نمونه‌ای از آن است:

و سز این حدیث که حُسن اصلی است از زبان شارع شریعت و واضح طریقت— صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ— بیان شد، چون از حال مکاشفه التباسی خبر داد و پیدا کرد محبت است، سرِ حَقِّ در تجلی حُسن آورد. حسن فطری که چون جانِ عاشقان به حُسنِ قَدَم در این حسن عاریت می‌کند، در این رمز، حرف علم مجهول پیدا کرد. گفت: رَأَيْتُ رَبِّي فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ. (بقلی شیرازی، ص ۳۱)

چون، در درج متشابهات، حرف مشکلی التباس خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عَلَيَّ صُورَتِهِ خوانده بود، و خلیل وار— صَلَوَاتُ اللَّهِ وَ سَلَامُهُ عَلَیْهِ— در آسمان ملکوت فعل عروس قدرت در آینه فعل دیده بود، لاجرم روح نوآموز ازل رعنا در عشق به ذروه‌ای که پای‌های صورت انسانی ست، سر از مغاره دیده رسم صورت آدم بیرون کرده، آیات مجهول را نشانه عروس قَدَم می‌کرد، می‌گفت: هَذَا رَبِّي. (۷۶/انعام) (همان، ص ۷۴)

اصطلاح التباس ظاهراً در معنایی غیر از «حلول و تشبیه» به کار رفته و تفسیر حدیث رَأَيْتُ رَبِّي فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ است که در «تعلیقات» نگارنده شرح و تبیین شده است. همچنین، در تعلیقات تصحیح ما، اصطلاحاتی که به توضیح بیشتری نیاز دارند، مانند جام جهان‌نما، در متون عرفانی دیگر بررسی شده است:

در جستن جام جم جهان پیمودم روزی ننشستم و شبی نغنودم
ز استاد چو وصف جام جم بشنودم خود جام جهان‌نمای جم من بودم
(همان، ص ۴۹)

نمونه‌های آن‌اند:

ای درویش! مراد ما از آدم انسان کامل است، یعنی اینکه می‌گوییم که آدم جام جهان‌نما و آینه گیتی‌نمای است و مظهر صفات این نور است، مراد ما انسان کامل است. در موجودات

بزرگوارتر و داناتر از انسان کامل چیزی دیگر نیست. (نسفی، ص ۲۶۹)
اگرچه انواع کاینات هر یک آینه اند اما نوع انسان آینه گیتی نمای است و اگرچه هر فردی از افراد موجودات جامی است اما انسان دانا جام جهان نمای است. پس انسان دانا مجموع مراتب آمد و معجون اکبر آمد و جام جهان نمای آمد. (همان، ص ۱۴۶)

□ در فهرست اشعار

در تعلیقات به دیگرسانی‌ها در نقل ابیات اشاره نشده، متن بیت و هویت شاعر معلوم نگشته است. نمونه آن است:

در جستن جام جم جهان پیمودم   روزی ننشستم و شیبی نغنودم
ز استاد چو وصف جام جم بشنودم   خود جام جهان نمای جم من بودم

(بقلی شیرازی، ص ۴۹)

بیت دوم این رباعی در دیوان بابا افضل کاشانی با اندکی تفاوت بدین صورت آمده است:

ز استاد چو وصف جام جم پرسیدم   آن جام جهان نمای جم من بودم

(بابا افضل، ص ۷۵۴)

شیوه تصحیح

□ چاپ محمد معین و هنری کربن

این چاپ، چنانکه یاد شد، بر اساس دو نسخه ایاصوفیه و مجلس صورت گرفته است که اولی افتادگی‌های فراوان دارد و دومی از فصل اول تا نیمه فصل پنجم را ندارد، از این رو، نقایصی در این چاپ پدید آمده است که با استفاده از نسخه‌های دیگر رفع شدنی است. همچنین خطاها و ابهاماتی در نسخه‌های اساس چاپ وجود داشته که به همان حال باقی مانده است.

□ نقایص

جمال ملکوت به چشم ملکوتی بدیدم، در منازل مکاشفات سیر کردم. (چاپ معین و کربن،

ص ۴)

جمال ملکوت به چشم ملکوتی بدیدم و حُجُب سواترِ جبروت به مرکبِ عشق بُریدم و
در منازل مکاشفات سیر کردم. (تصحیح جدید، ب: **۲)
سوی عالم ازل رفتم و لباس قدم یافتم. (همان، ص ۴)
نسخه قونیه: سوی عالم ازل رفتم، حق را به لباس قدم بیافتم. (همان، الف: ۳)
که عبارت افزوده شده ابهام معنی را رفع می‌کند.

به چشم جان جمال قدم دیدم و به چشم عقل صورت آدم. فهم تصرف کردم و مرا گفت...
(همان، ص ۵)

به چشم جان جمال قدم دیدم و به چشم عقل صورت آدم. و هم تصرف کرد مرا، گفت...
(همان، الف: ۴)

که افزوده مکمل و رافع نقص است و عبارت «فهم [به جای «وهم»] تصرف کردم مرا [به جای
«تصرف کرد، مرا»] گفت» را که معنای محصلی ندارد به صورت معنی داری درآورده است.

در خوش دلی سراگشود و غرچه عشق دید، به چابکی و رعنائی خواست که از من سر
بپیچاند. (همان، ص ۸)

در خوش دلی مراگرد و غرچه عشق دید. (الف: ۶)

عبارت در خوش دلی سراگشود و غرچه عشق دید در تصحیح معین، از لحاظ معنا نارساست.
عبارت فوق در نسخه قونیه، نسخه بدل‌ها و نسخ مورد استفاده نوریخس صحیح‌تر است.

آتش شهوات از صرصر انفاس خمود یافته باشد. (همان، ص ۱۶)

آتش شهوات از صرصر انفاس پیری خمود یافته باشد. (الف: ۱۲)

که افزوده (پیری) به عبارت معنای محصل می‌دهد.

حسن اصلی ذریه او را تا قیامت ساعت از او منشعب شد از بدایت فطرت، حسن برگزید،
شاهدان حق و با معدن اصلی برند. (همان، ص ۳۰)

---

* آنچه با حروف سیاه نقل شده در چاپ معین و کُربن نیامده است.
* صفحات روی نسخه با حرف الف و صفحات زیر با حرف پ مشخص شده است.

حسن اصلی ذریه او را تا قیامت ساعت از او منشعب شد تا از بدایت فطرت، حسن برگیرند
شاهدان حق و با معدن اصلی برند. (همان، الف: ۲۳)
که ضبط تصحیح جدید («برگیرند» به جای «برگزید») به عبارت معنای مُحَصَّل می دهد.

خطاهایی که تصحیح آنها به کمک منابع جانبی صورت می گیرد

خطاهایی در چاپ معین و کربن که به کمک منابع تصحیح می شوند
منابع و مآخذ جانبی در تصحیح متون بسیار اهمّیت دارد. در تصحیح عبدالعاشقین
در مواردی منابع جانبی می تواند خطاهای متن را اصلاح کند.
معین درباره تصحیح فصل پنجم به بعد عبدالعاشقین، آورده است که نسخه ایاصوفیه با
نسخه کتابخانه قاسم غنی مقابله و اختلافات ذکر شده است. با استفاده از منابع جانبی
معلوم می گردد که، در جاهایی، ضبط نسخه ایاصوفیه که در حواشی به آن اشاره نشده،
صحیح به نظر می رسد. نمونه های زیر مؤید این نظرند.
اقبلوا ذوی الهنات عشراتهم (چاپ معین و کربن، ص ۱۱۳)
این حدیث نبوی در منابع معتبر به صورت أَقْبِلُوا ذَوِي الْهَيْئَاتِ عَشْرَاتِهِمْ نقل شده (ابن حنبل،
ج ۴۲/ص ۳۰۰). حدیث در نسخه ایاصوفیه به صورت أَقْبِلُوا ذَوِي الْهَيْئَاتِ عَشْرَاتِهِمْ و در متن
چاپی و تعلیقات آن، بر اساس نسخه کتابخانه قاسم غنی اقبلوا ذوی الهنات عشراتهم نقل
شده است.

اما با استفاده از منابع معتبر حدیث در بخش تعلیقات اصلاح شده است.

به دنا و سفله کم کردیم در جبلت ز خلقها فردیم

(همان، ص ۷)

بیت بر اساس ضبط نسخه ایاصوفیه نقل شده است که از حیث وزن و معنا اشکال دارد،
نسخه قونیه (الف: ۲۹) درست آن چنین است:

بر ناهل و سفله کم کردیم در جبلت ز خلقها فردیم

چنانکه در حدیقه الحقیقه (باب السادس، ص ۳۴۷) نیز به همین صورت آمده است.

در خشم شدی که گفتمت ترک منی بیزارم از این حدیث هندوی توأم

(چاپ معین و کربن، ص ۳۸)

رباعی در دیوان سنائی چنین آمده است.

در عشقی تو خفته همچو ابروی توأم   زخمم چه زنی نه مرد بازوی توأم
در خشم شدی که گفتمت تُرک منی   بگذاشتم این حدیث هندوی توأم

(رباعیات، ص ۱۱۵۲)

خطاهایی که با مراجعه به نسخه‌های دیگر تصحیح پذیر است

جان مشتاق اگر با حقّ انس گیرد، منزل انس جان را از گلاب انبساط غرقه‌ای بر روی افشاند.

(چاپ معین و گرین، ص ۱۳۷)

در نسخه‌های قویّه (که در تصحیح معین از آنها استفاده شده) و نسخه‌ی محفوظ در کتابخانه ملک غرقه‌ای ضبط شده؛ در تصحیح معین از روی نسخه‌ی ایاصوفیه غرقه‌ای نقل شده است که در اینجا معنای محصل ندارد. غرقه در اینجا به معنی «یک مشت آب و جز آن است» که، در عبارت، معنای محصلی دارد.

در خمّ اتحاد، بی‌زحمت حلول، برقع جمالش، ظهراً و بطناً، خَلَقاً و خُلُقاً، یک‌رنگ وحدت

شد و از بیم رنگ حدث مطهر شد. (همان، ص ۳۰)

در نسخه‌ی قوییه و نسخه‌بدها به جای برقع، مرقع آمده که ضبط درست است.

□ چاپ نوریخش

نوریخش عبدالعاشقین را به سال ۱۳۴۹، از روی دو نسخه‌ی خطّی که در کتابخانه‌ی خاوری و نعمت‌اللّهی محفوظ بوده و چاپ معین تصحیح کرده است. امّا در این چاپ مبنای ضبط صورتِ مرجح مشخص نیست. در واقع، نوریخش، در تصحیح، شیوه‌ای یکدست و پیگیر اختیار نکرده و نسخه‌های نعمت‌اللّهی و خاوری را هم‌تراز شمرده است. تصحیح او بیشتر صرفاً بر ذوق و انتخاب شخصی مبتنی است. او، در پیشگفتار به تفاوت‌های بسیار نسخه‌ی خطّی کتابخانه‌ی نعمت‌اللّهی و تصحیح معین اشاره کرده امّا، در بسیاری جاها، این اختلاف نشان داده نشده است.

چاپ نوریخش فاقد تعلیقات است. مصحح فقط در متن نشانی آیات و گاهی معانی

لغات و اشعار عربی را به دست داده است.

نمونه‌وار چند پاره از تصحیح نوربخش ذیلاً نقل می‌شود:

لَوْ كُنْتُ تَذَكَّرُ حَبَّهُ، لَأَطَعْتَهُ إِنَّ الْمُحِبَّ، لِمَنْ يُحِبُّ، مُطِيعٌ

(ص ۱۱)

در دیوان نابغه ذبیانی، بیت به صورت زیر آمده است:

لَوْ كُنْتُ تَصَدِّقُ حَبَّهُ، لَأَطَعْتَهُ إِنَّ الْمُحِبَّ، لِمَنْ يُحِبُّ، مُطِيعٌ

(دیوان، ص ۸۰)

در تصحیح نوربخش «تصدق» از نسخه نعمت‌اللہی، که أقدم نسخ است، در پانویشت آمده است.

بدخوانی‌ها

و اگر بر جامه جان از لذت [به جای «لوث» در چاپ معین و نسخ خطی دیگر] شهوت چیزی بماند، در جهان عشق الهی از مرکب حقیقت پیاده‌رو باشد. (ص ۴۰)

در [در چاپ معین «از»] محبت باری بسی یاد کردی. (ص ۵۰)

نتیجه

هرچند تصحیح معین از عُبه‌العاشقین اعتبار خود را هنوز - با توجه به امکانات محدود و نسخه‌های خطی که در تصحیح از آنها استفاده شده - در محافل علمی و ادبی حفظ کرده به بازبینی و رفع نقایص و اصلاح نیاز دارد. از این رو، شایسته به نظر آمد که با استفاده از نسخه خطی قونیه و فیلم آن در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و نسخه محفوظ در کتابخانه‌های ملک و مجلس تصحیح مجددی به شیوه علمی از این اثر عرفانی ممتاز فراهم آید و با تعلیقات و توضیحات لازم و کافی عرضه شود.

منابع

- ابن حنبل، احمد بن محمد، مسند الإمام أحمد بن حنبل، مؤسسة الرسالة، بيروت ۱۴۱۶ ق.
- ابن شعبه حرّانی، حسن بن علی، تُحْفُ الْعُقُولِ عَنِ آلِ الرَّسُولِ، تحقیق علی اکبر غفاری، ج ۲، جامعه مدرسین، قم ۱۴۰۴ ق.
- انصاری، عبدالله بن محمد، طبقاتُ الصُّوفیِّه، تصحیح محمدسرور مولایی، ج ۲، توس، تهران ۱۳۸۶.
- بابا افضل کاشانی، افضل الدین محمد، دیوان و رسالة المفید للمستفید، تصحیح مصطفی فیضی و...، زوّار، تهران ۱۳۶۳.
- بدوی، عبدالرحمن، تاریخ التصوف الإسلامي من البدایة حتّی نهاية القرن الثانی، ج ۲، وكالة المطبوعات، کویت ۱۹۷۸.
- بقلی شیرازی، روزبهان، عُبه‌العاشقین، تحقیق هانری کربن و محمد معین، انجمن ایران شناسی فرانسه در ایران، تهران ۱۳۳۷.
- ، عُبه‌العاشقین، مصحح جواد نوربخش، خانقاه نعمت الّهی، تهران ۱۳۴۹.
- سمنانی، علاء الدوله، العُرُوَّةُ لِأَهْلِ الْخِلْوَةِ وَ الْجِلْوَةِ، تصحیح نجیب مایل هروی، مولی، تهران ۱۳۶۲.
- ، چهل مجلس، تصحیح و تعلیقات نجیب مایل هروی، ادیب، تهران ۱۳۶۶.
- سنائی، مجدود بن آدم، خدیقه الحقیقه و شریعه الطریقه، تصحیح و تحشیه مدرّس رضوی، ج ۶، دانشگاه تهران، تهران ۱۳۸۳.
- ، دیوان، به سعی مدرّس رضوی، ج ۵، سنائی، تهران ۱۳۸۰.
- عُبه‌العاشقین (۱)، نسخه موزه قویون اغلی قونیه، مورخ ۹۹۷.
- (۲)، نسخه شماره ۳۷۴- ف کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- (۳)، نسخه شماره ۱۴۵۷ مجلس شورای اسلامی.
- (۴)، نسخه شماره ۴۰۹۷ کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، مورخ ۱۳۴۳ ق.
- (۵)، نسخه شماره ۳۹۷۱/۴ کتابخانه ملی ملک، مورخ ۱۲۸۶.
- کحّاله، عمر رضا، مُعْجَمُ الْمُؤَلِّفِینَ تَرَاجِمُ مُصَنِّفِی الْکُتُبِ الْعَرَبِیَّه، مطبعة التّرقی، دمشق ۱۹۵۷.
- مازندرانی، محمد صالح بن احمد، شرح الکافی: الأصول و الزّوضه، المكتبة الإسلامیة، تهران ۱۳۸۲ ق.
- مایل هروی، نجیب، نقد و تصحیح متون، بنیاد پژوهش های اسلامی آستان قدس رضوی، مشهد ۱۳۶۹.
- مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی، بحارُ الْأَوَارِ، ج ۲، دارُ إحياءِ التّراثِ الْعَرَبِیِّ، بیروت ۱۴۰۳ ق.
- النّابِغَه، زیاد بن معاویه، دیوان، به کوشش حمدو طماس، ج ۲، دارُ الْمَعْرِفَةِ، بیروت ۲۰۰۵.
- نجم الدین رازی، عبدالله بن محمد، مرصادُ الْعِبَادِ، تصحیح محمد امین ریاحی، ج ۱۲، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران ۱۳۸۶.
- نَسَفِی، عزیز الدین بن محمد، کَشْفُ الْحَقَائِقِ، تصحیح و تعلیقات سید علی اصغر میرباقری فرد، سخن، تهران ۱۳۹۱.
- ، انسان کامل، تصحیح ماریژان موله، ج ۱۱، طهوری، تهران ۱۳۹۰.

